

NEMISCHA O‘ZBEKCHA MAQOL VA MATALLAR LUG‘ATI PRINSIPLARI

O‘rolov Javohir Samad o‘g‘li

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston milliy universiteti

E-mail: orolovjavohir53@gmail.com

ANOTATSIYA

Mazkur maqola yozish davomida maqollarning yaratilish tarixi, ularga bo‘lgan munosabat, ularning o‘rganilishi, o‘ziga xos xususiyatlari bilan yaqindan tanishish bilan birga, juda ko‘p nemis va o‘zbek maqollarini ko‘zdan kechirdim. O‘zbek va nemis xalqlarining donishmandligi, zukkoligiga yana bir bor amin bo‘ldim. Ular hajmi jihatidan qisqa va cheklangan, mazmunan serko‘lam, shaklan she‘riy yoki nasriy yozilgan.

Kalit so‘zlar: Ma‘naviy, maqol, sheva, o‘zbek maqollari, nemis maqollari, alfavit tartibi, tematik tasnif.

АНОТАЦИЯ

Во время написания статьи я ознакомился с историей создания статей, их отношением к ним, их изучением, их особенностями, а также просмотрел многие немецкие и узбекские статьи. Еще раз убеждаюсь в мудрости и смекалке узбекского и немецкого народов. Они короткие и ограниченные по размеру, богатые по содержанию, поэтические или прозаические по форме.

Ключевые слова: духовный, пословица, диалект, узбекские пословицы, немецкие пословицы, алфавитный порядок, тематическая классификация.

ABSTRACT

During the writing of this article, I got acquainted with the history of the creation of proverbs, their attitude to them, their study, their peculiarities, as well as reviewed many German and Uzbek proverbs. I am once again convinced of the wisdom and ingenuity of the Uzbek and German people. They are short and limited in size, the content is rich, the form is poetic or prose.

Keywords: Spiritual, proverb, dialect, uzbek proverbs, german proverbs, alphabetical order, thematic classification.

KIRISH

Xalq og‘zaki ijodi xalqning buyuk tarixini, urf-odatlarini-yu an‘analarini o‘zida saqlab keladigan bebaho ma‘naviy merosdir. Uni asrab-avaylash, avlodlardan avlodlarga yetkazish xalqning o‘z tarixi va buyuk ajdodlariga bo‘lgan cheksiz hurmatning, e‘zozning ifodasidir. Dastlab, 1990 yilda, hali mustaqillik qo‘lga kiritilmasdan avval tasdiqlangan Navro‘z bayrami umumxalq tantanasi darajasida nishonlandi. Keyinchalik —Alpomish dostonining 1000 yilligi, dastlab mamlakatimizda, so‘ng jahon miqyosida nishonlandi. O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining 2008-yil —Ma‘naviyat nashriyoti tomonidan e‘lon qilingan —Yuksak ma‘naviyat —yengilmas kuch kitobida shunday deyiladi: —Ajdodlarimiz tafakkuri va dahosi bilan yaratilgan eng qadimgi toshyozuvlar va bitiklar, xalq og‘zaki ijodi namunalaridan tortib, bugungi kunda kutubxonalarimiz xazinasida saqlanayotgan ming-minglab qo‘lyozmalar, ularda mujassamlashgan tarix, adabiyot, san‘at, siyosat, axloq, falsafa, tibbiyot, matematika, minerologiya, kimyo, astronomiya, me‘morlik, dehqonchilik va boshqa sohalarga oid qimmatbaho asrlar bizning buyuk ma‘naviy boyligimizdir. Bu e‘tibor va yuksak baho ma‘naviy merosimizga, ajdodlar merosiga bo‘lgan katta hurmatning ifodachisidir. (Абдулла Авлоний, туркий гулистон ехуд ахлоқ, Т: О‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi 2004.) Ularni qiyoslash tamoyili asosida o‘rganish usuli o‘sha milliy o‘ziga xoslikning tarixiy asoslarini chuqur aniqlash imkonini beradi. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar amalga oshiriladi. O‘zbek va nemis maqollarini o‘zaro qiyoslashda ikki jihatga e‘tibor qaratiladi:

- o‘zbek va nemis maqollarining tematik qiyosi. Bunda manba sifatida olingan maqollar mavzu jihatidan guruhlarga ajratiladi. Ular orasidagi har ikkala xalq maqollarida eng ko‘p uchraydigan mavzular va aksincha, kam uchraydigan mavzularni aniqlash va uning sababini izohlash; (Гарриев Б. М. Туркменские пословицы и поговорки – А, 1961) - o‘zbek va nemis xalq maqollarining o‘zaro muqobillari, ulardagi o‘ziga xosliklarni aniqlash; - o‘zbek va nemis maqollari badiiyatini qiyoslash. Bunda esa har ikkala xalq maqollarida uchraydigan badiiy vositalar (o‘xshatish, mubolag‘a, majoz, jonlantirish, ramz) o‘zaro qiyoslanadi. M.D.Stepanova hamda I.I Chernishyovalar ham boshqa tilshunos olimlar fikriga qo‘shilgan holda shunday yozadilar: “Maqollar xalq og‘zaki ijodida hosil bo‘ladi. Ularning uyushqoq shakli, ya‘ni ibratli ma‘nosi tufayli hamda ijodkorlar tomonidan shakl berilishi sababli ular kichik poeziyaning bir qismiga o‘xshab ketadi” deb ta‘kidlaydilar. O‘zbek tilida maqollar turli davrlarda turli nomlar bilan atalib kelingan. Mahmud Koshg‘ariy —Devoni lug‘ati turk da —saw so‘zning bir necha ma‘nosini beradi. Bular orasida —otalar so‘zi ni anglatuvchi —saw so‘zi aynan maqol janriga to‘g‘ri keladi. —Devonda—saw ning 260 dan ortiq namunalari berilgan. O‘zbek adabiyotining mumtoz davriga kelib esa maqol ma‘nosida —masal atamasining keng istemolda bo‘lganligini ko‘rish mumkin.

Mumtoz adabiyotdagi she'riy asarlarda maqol qo'llash san'atining "irsoli masal" deb atalishi ham bejiz emas.

Yetti jon og'zimkakim, chiqmas uyidin ul hur, Chiqmag'on jondin umid-ushbu masaldur mashhur.

Keying davrlarda esa maqol, shuningdek, naql, hikmat, o'git, tanbeh, donolar so'zi, mashoyihlar so'zi, zarbulmasal, maqol kabi nomlar bilan atalgan. Bugungi kundagi maqol atamasi XX asrdan boshlab o'zbek paremiologiyasidagi turg'un atamaga aylandi va u maqol janriga eng munosib nom sifatida qo'llanilmoqda. Nemis tilida maqolga nisbatan qo'llanadigan —sprichwort termini, ushbu terminning kelib chiqish tarixi va u anglatgan ma'noni nemis olimi F.Zayler chuqur o'rgangan. U o'zining keng hajmdagi asari bo'lmish "Ne'mischa maqollar ta'limoti" asarini frazeologiya muammolariga bag'ishlaydi. U maqol so'zining kelib chiqishi haqida shunday yozadi: "Maqol o'rta nemis tilida ham "Sprichwort" bo'lgan va u "men gapiraman" ma'nosini anglatgan. Har bir maqolhaqiqiy xalq so'zi bo'lishi kerak. Ko'pgina maqollar yagona makonda, xalq qatlamlarida xalqchilbo'lib, keyinchalik tez-tez shevalarda ko'rina boshlaganlar. (Herbert Weiderroth WorterbuckLeipyig : 1961.9. Horst und Annelies Beyer 1889.) Sh Imyaminova. Sh.Kamolovalar nemis tilidagi maqollarning kelib chiqishida asosan qadimgi german mifologiyasi o'z ta'sirini o'tkazganligini, bundan tashqari xalqning din haqidagi qarashlari, ularning dostonlari, afsonalari asosida ham maqollar shakllana borganligini, shuningdek, qadimgi german urf-odatlarini maqollarning gullab- yashlashiga o'z ta'sirini o'tkazganligini ta'kidlab o'tadilar. Xuddi o'zbek adabiyoti singari nemis yozma adabiyotida ham yozuvchi, shoirlar nemis maqollaridan foydalanishlarini kuzatishimiz mumkin. Masalan, buyuk nemis yozuvchisi Geotening —Faust asarida shunday misra keladi: *Grau, teurer Freund, ist alle Theorie, Und Grun des Lebens goldner Baum* (J. W. Goethe, Faust, S. 122) **E.Vohidov** tarjimasini:

Nazariya –quruq yog'ochdir,

Ammo yashnar hayot daraxti. (Faust, b. 60)

Yuqoridagi qanotli so'z o'zbek tiliga Posho Ali Usmon tomonidan shunday tarjima qilingan: Nazariya, do'stim, quruq, yo'q gashti,

Yashildir, hayotning oltin daraxti

Bunday misollarni yana ko'plab kuzatish mumkin. Ularda nemis xalqining o'ziga xos fikrlashi, ibratli hayot xulosalarini kuzatishimiz mumkin. O'rni kelganda shuni ham aytib o'tish kerakki, maqolning juda keskinlik bilan emas sekinlik bilan yaratilish va o'lish xususiyati nisbiy xarakterga ega. Chunki maqollarning o'z mazmunini, ko'pincha, o'z shaklini saqlab qolinishi ham jamiyat strukturasi, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotning turg'un yoki noturg'unlik xarakteri bilan jambarchas bog'langandir. Ijtimoiy hayotning o'zgarishi bilan bog'liq holda maqolda ifodalangan

mazmun o'zgarib boradi: yo torayadi, yo kengayadi, boshqacha mazmun kasb etadi. Bunarsa o'z navbatida maqolning ikkinchi bir xususiyatini yuzaga keltirib chiqaradi. Bu xususiyat maqolning jamiyat hayoti, xalq turmushi bilan juda va bevosita bog'lanishga ega ekanligida namoyon bo'ladi. Bu narsa,

birinchidan, maqollarda turli ijtimoiy munosabatlarning xalqning axloqiy normalari hamda e'tiqodlarining, maishiy turmushi va mehnati, sevgisi va nafrati, ozod hayot uchun intilishlarining obyektiv, ixcham va lo'nda aks etganligida ko'rinadi. Ikkinchidan, xalq maqollari hayot voqeligini butun ikir-chikirlari bilan oddiygina qayd etib qolmasdan, balki ularni chuqur tipiklashtirgan holda ifodalaydi. Demak, maqolda hammavaqt u yoki bu davr uchun tipik bo'lgan voqeliklar haqidagi xulosalar ifodalanadi, xolos.

Uchinchidan, maqollar xalqning ko'p asrlik mehnat jarayonida to'plangan tajribalarini umumlashtirib, ularni ixcham shaklda xulosalab beradi. To'rtinchidan, maqollar xalqning ko'p asrlik tajribalarini faqat ifodalabgina qolmay, balki ularni izohlab, sharhlab ham beradi. Maqollar uchun mazmunan kenglik xosdir. Bu xususiyat esa maqolda o'z-o'zidan katta semantik ko'chimlar imkonini beradiki, natijada birgina maqolning o'zini turli vaziyatda turlicha mazmunda qo'llash mumkin. Mana shu xususiyat maqolga, ko'p hollarda, xususiyati barhayotlik bag'ishlaydi. Maqollarqanday zamon yoki makonda yaratilmasin kishilarni doim ezgulik, yaxshilikka undab, o'zining hayotiy xulosalari bilan kishilarga suyanch, tayanch bo'lib qolaveradi.

Mazkur fasldagi qo'yilgan masalani o'rganish natijasida quyidagicha xulosa qilish mumkin:

I. Maqollar dastlab o'tkir kuzatuvchanlik va o'z fikrini bir nechagina so'z bilan ravshan ifodalay olish qobiliyatiga ega bo'lgan bir kishi tomonidan to'qib chiqarilgan, o'rinli ifodalangan bu fikr keyinchalik ko'pchilik tomonidan qabul qilinishi, qo'llanishi oqibatida yuzaga kelgan. So'ng asta-sekin og'izdan og'izga o'tib, har xil shaklga, ko'rinishga otgan. Biroq bu nashrlarning ayrimlarida maqollarni berishda jiddiy nuqsonlar ham ko'zga tashlanaganini ham qayd etib o'tish lozim. Maqolada mazkur to'plamning kamchilik va nuqsonlari haqida so'z boradi. Aslida esa bu maqol quyidagicha: —Igna o'g'irlagandan sigir yo'qotgan odam gumonsirar. Bu maqolada keltirib o'tilgan kamchiliklar muallif tomonidan keyingi nashrlarda tuzatilsa va maqol to'plamlarini nashrga tayyorlovchilar ushbu jihatlarga e'tibor qaratsa maqsadga muvofiq bo'lardi. Xuddi o'zbek maqollari singari nemis maqollarining o'rganilish ishlari ham ancha oldin boshlangan. Xususan, nemis maqollarini olim F.Zayler chuqur o'rgangan. U o'zining keng hajmdagi asari bo'lmish

—Nemischa maqollar ta'limoti asarini frazeologiya muammolariga bag'ishlaydi. U maqol so'zining kelib chiqishi haqida shunday yozadi: —Maqol o'rta nemis tilida ham —Sprichwort bo'lgan va u men gapiraman ma'nosini anglatgan. Har bir maqol

haqiqiy xalq soʻzi boʻlishi kerak. Koʻpgina maqollar yagona makonda, xalq qatlamlarida xalqchil boʻlib, keyinchalik tez-tez shevalarda koʻrina boshlaganlar. Maqollarni til sturukturasi jihatidan oʻrganish, maqol toʻplamlari tuzish Germaniyada XVII asrda boshlandi. Xususan, XVII asrda asosan Germaniyada nemischa-italyancha lugʻatlar tuzildi. 1648- yilda Augsburgda Johann Guntzel tomonidan —Hauptschüssel der Teutschen und Italiänischen Sprache lugati chop etildi. Lugʻatda soʻz va soʻz birikmalari, frazeologik birliklar berilgan. 1700- 1702-yillarda Nyurenbergda Matias Kramer tomonidan tuzilgan ikki qismdan iborat —Herlich Grosses Teutsch-Italiänisches Dicitonarium oder Wort-und Red-Arten-Schatz der unvergleichlichen Hoch-teutschen Grund und Haupt-Sprache asarida ham frazeologiya sohasida izlanishlar haqida soʻz yuritiladi. (Eshonqulov J. Maqollar egasiz emas “Oʻzbekiston adabiyoti va sanʼati 2014 .4 aprel .)

1. **Alfavit tartibi.** Ushbu prinsipga koʻra, mavjud material maqol toʻplamida alfavit tartibiga solinadi. Bunday tasnifning afzalligi shundaki, u maqollardan foydalanuvchilarga toʻplamdagi maqolni tezroq topishga yordam beradi. Mazkur tasnifning kamchiligi shundaki, unda materialning tematik mansubiyati, tuzulishi, poetik tabiati va boshqa xossalari haqida maʼlumot berilmaydi. Alfavit tartibida tasnif etilgan maqol toʻplamlari soʻngida kerakli koʻrsatgichlar bilan taʼminlangandagina mukammallik kasb etadi.

2. **Tematik tasnif.** Tasnifning bu turi avvalgisidan bir necha daraja murakkab va murakkabligi bilan ajralib turadi. Chunki bunda mavjud material muayyan tematik guruhlariga ajratiladi, har bir tematikadagi material esa oʻz ichida alfavit tartibida beriladi. Endi esa biz oʻzbek va nemis xalq maqollarida eʼtiborga olingan tematik jihatlarni oʻzaro qiyoslab chiqsak. Avvalo, oʻzbek va nemis maqollarining tematik jihatdan solishtiradigan boʻlsak, ularda umuminsoniy qadriyatlar, fazilatlar va odatlar, falsafiy tushunchalar har ikki xalq maqollarining asosiy mavzusini belgilaydi. Masalan:

a) “Mein Nest ist das beste”(Soʻzma-soʻz: Mening uyim eng yaxshisi), “Mein Haus ist mein Burg ” (Soʻzma-soʻz: Mening uyim-mening qalʼam)1 nemis maqoli va unga muqobil oʻzbek maqoli “Oʻz uying-oʻlan toʻshaging”da maqolida vatan mavzusi;

b) “Wo Friede, da Glück”(Qayerda tinchlik boʻlsa, oʻsha yerda baxt bor) nemis maqoli va unga muqobil oʻzbek maqoli “Tinchlik baxt keltirar”da tinchlik mavzusi,

c) “Zeit ist Gold”(Vaqt bu pul), “Heute ist besser als zehn Morgen”(Bugun oʻnta ertadan yaxshiroq), “Früh auf, gut Lauf”(Erta turganning yoʻli ochiq) kabi nemis maqollar va unga muqobil “Vaqtin ketdi – naqding ketdi”, “Erta turgan ish bitirar, kech turgan koʻp turtinar” maqollarida vaqtni, umrni qadriga yetish;

Ko‘rinib turganidek, maqollarning mavzu ko‘lami juda keng. Ular qamrab olmagan jabha yo‘q. Bu jihatdan har ikki xalq maqollari bir-biridan qolishmaydi. Bu holatni biz maqollar muqobilida yana kuzatamiz. Dunyodagi barcha xalqlar o‘g‘zaki

ijodida maqollarchalik shakli va ifoda etayotgan, bildirayotgan mazmunichalik bir-biriga juda yaqin, hatto aynan bir xil bo‘lgan janr yo‘q. Bu holatni biz faqat maqollarda ko‘rishimiz mumkin. Fikrimizning isboti sifatida o‘zbek va nemis maqollaridagi o‘xshashliklarni ko‘rib chiqsak.

Nemischa “Der Ton macht Musik”(Tovushlar musiqa yaratadi) maqolida tovushlar birgalikda birikgandagina bir ish(musiqa) chiqara olishi ma‘nosi hayotiy o‘xshatma orqali berilayotgan bo‘lib, o‘zbekcha “Kuch birlikda” yoki ”Birlashgan o‘zar, birlashmagan to‘zar” maqoliga to‘g‘ri keladi. Shuningdek, yana bir nemischa —Begossene Hunde furchten das Wesser” (Cho‘kkan kuchuk suvdan qo‘rqar) maqoli o‘zbekcha “Og‘zi kuygan qatiqni ham puflab ichar” maqoliga, nemischa “Der Appetit kommt beim Essen ” (Ishtaha ovqat paytida keladi) maqoli o‘zbekcha “Har ishning o‘z vaqti bor”, nemischa “Löwen fangen keine Mäuse” (Sherlar sichqonovlamaydi) maqoli o‘zbekcha “Teng tengi bilan tezak qopi bilan ” maqoliga, “Den Esel erkent man an den Ohren und an den Worten der Toren” (Eshakni qulog‘idan taniydilar, ahmoqni – so‘zidan) maqoli o‘zbekcha “Sen menga do‘stingning kimligini ayt, men senga sening kimligingni aytaman” maqoli anglatgan ma‘noni ifodalab, unga muqobil (ekvivalent) bo‘la oladi. Bu qatorni yana uzoq davom ettirish mumkin. Yana shuningdek, o‘zining janr xususiyatlariga ko‘ra xalqaro janr sanalgan maqollarning o‘zbek maqollariga muqobil bo‘lgan variantlari boshqa xalqlar ijodida ham uchraydi. Masalan, o‘zbek va boshqa xalqlar maqollaridagi o‘zaro mushtaraklik va farqli jihatlarini tahlil qilish orqali fikrimizni isbot qilsak.

Rus maqollaridan biri: “Insonni kiyimiga qarab kutib oladilar, bilimiga qarab hurmat qiladilar” yoki mo‘g‘ullardagi “Insonni tashi bilan kutib olinadi, ichi bilan kuzatiladi” maqoli o‘zbek xalq maqollaridagi: ”Kiyimiga qarab kutib oladilar, maqoliga to‘g‘ri keladi. (Nazarov P. Nemischa-O‘zbekcha maqol va matallar –2001.)

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Абдулла Авлоний, Туркий гулистон ёхуд ахлоқ, Т.: О‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2004.
2. Араб мақоллари. (Таржимон ва нашрга тайёрловчи: Сиддиқов Н.) – Т.: Сано стандарт, 2011.
3. Абдуллаев Х. Д. Халқ мақолларининг —Кутадғу билиг потикасидаги ўрни ва бадий- эстетик функциялари – филол.фан. ном. Илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. – Т., 2005.
4. Гарриев Б. М. Туркменские пословицы и поговорки. – А., 1961.

5. Herbert Wiederroth. Wörterbuch. – Leipzig: 1961.9. Horst und Annelies Beyer. Sprichwörter-Lexikon – M.: Высшая школа, 1989.
Deutsches Sprichwörter-Lexikon. Herausgegeben von Karl Friedrich Wilhelm Wander. Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 1964.
6. Eshonqulov J. Maqollar egasiz emas// O‘zbekiston adabiyoti va san’ati.2014 yil 4- aprel, №14.
7. Erkin Vohidov. Faust, 1-2-kitob,T., 1972—1975.
8. Ismoilov Y., Karimov Sh. Usbekisch-deutsches Wörterbuch. – T.: Nihol, 2011.
9. Жирмунский В.М. Сравнительное литературоведение. Л.: Наука,1979.
10. Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini (Hrsg. R. Conrad) – 1 Aufl. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1985. – S.228
11. Madayev O. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. – T.:MUMTOZ SO‘Z, 2010.
12. Мадаев О. Собитова Т. Халқ оғзаки поетик ижоди. – Т.:Шарк, 2001.
13. Марқаев К., Махмудова Н., Хамраев Д., Sprichwörter Пословицы Мақоллар. – Т.:Meriyus, 2013.
14. Махмудова Н. Шарипова Н. Sprichwörter 101 Proverbs Пословицы Мақоллар . – Қ.:Нафас, 2008.
15. Nazarov P., Nemischa-o‘zbekcha maqol va matallar. – S.: 2001.
16. Nemischa-o‘zbekcha maqol va matallar lug‘ati. Tuzuvchilar: Sh Imyaminova. Sh.Kamolova.
– T.:MUMTOZ SO‘Z, 2013.